

Urmiye Ve Havalisinde Ermeni Ve Nasturilerin Faaliyetleri (1917-1918)

The Activities Of Armenians And Nestorians In Urmia Region

Barış Metin*

Özet

Ekim 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya savaş dışı kalmıştır. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya, İngiltere, Osmanlı Devleti ve Almanya arasında fiili savaş da dâhil türlü mücadelelere sahne olan İran topraklarında Türk ve Alman güçleri için avantaj sağlamıştır. Söz konusu süreçte Türk kuvvetleri, İran içlerinden Kafkaslara yönelmeye başlarken, İngiltere de İran'da Rusya'nın boşalttığı bölgeleri ele geçirmeye çalışmıştır. İngiltere, Türk kuvvetlerinden önce İran'ın kuzeyini işgal etmek istemesine rağmen bu iş için askeri gücünün yetersiz olması nedeniyle Urmiye ve havalisinde toplanmaya başlayan Ermeni ve Nasturilere destek vermiştir. Ermeni ve Nasturiler de bu bölgelerdeki Türk kuvvetlerine ve sivil Müslüman ahaliye saldırmışlar ve pek çoğunu katletmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Nasturi, Urmiye, İngiltere, Rusya, Osmanlı

Abstract

After Bolshevik Mutiny in October, 1917 Russia became hors de combat. The situation provided advantage for Turkish and German troops in Iran land witnessed various struggles including active war among Russia, England, the Ottoman Empire and Germany in the 1st World War. During the period, Turkish troops started to go towards Caucasia through Iran while tried to take over the areas that Russia evacuated in Iran. Though England wanted to occupy North of Iran before Turkish troops, it supported Armenians and Nestorians, began to gather Urmiye and its neighbourhood. Armenians and Nestorians attacked Turkish troops and civil Muslims in these areas and slaughtered many of them.

Key Words: Armenian, Nestorian, Rumiye, England, Russia, Ottoman

Giriş

Rusya'da Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesi, dünya savaşının seyirini önemli ölçüde değiştirmiş, bu duruma hazırlıksız yakalanan İtilâf ve İttifak Devletleri'nin savaşın gidişatına dair yeni politikalar belirlemesini zaruri hale getirmiş ve özellikle İttifak Devletleri için avantaj sağlayacak önemli gelişmeleri de ortaya çıkarmıştır. Bolşevikler, Çarlık sonrası işbaşında olan Kerenski Hükümeti'ni düşürdükten sonra İttifak Devletleri'yle savaşa devam etmeme kararı almış ve ateşkes antlaşması talep etmişlerdir. Bu istek sonucu 15 Aralık 1917 tarihinde mütareke imzalanmış ve tüm Rus cepheleindeki çatışmalar durmuştur. 22 Aralık 1918 tarihinde Brest-Litovsk şehrinde Almanya, Avusturya-

Görüş

Akademik
Bakış

153

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

*Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi e-mail: Bmetin1@yahoo.com

Macaristan, Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Bolşevikler arasında barış görüşmeleri başlamış ve 3 Mart 1918'de tarihinde görüşmelerin yapıldığı şehrin adıyla anılan antlaşma imzalanmıştır.¹ Brest-Litovsk Antlaşmasında İran'ın tarafsızlık siyasetine riayet edilmesi ve toprak bütünlüğünün korunması (bunun için İngiltere ile Rusya arasında 1907 yılında yapılan ve İran'ı üç bölgeye parçalayan antlaşmanın iptali) konusu da ele alınmış ve Güney Azerbaycan'daki Rus ve Türk askerlerinin geri çekilmesi konusu kabul edilmiştir. Söz konusu gelişme bölgede Rusya ile fiili mücadele halinde olan Osmanlı Devleti ve Almanya için avantajlı bir durum ortaya çıkarmış, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının güvenliği açısından büyük bir tehlike ortadan kalktığı gibi öteden beri Rus ve İngiliz tahakkümü altındaki İslam coğrafyalarında yürütülen İttihat'ı İslam politikasına bağlı olarak İran üzerindeki nüfuzunun artmasını sağlamıştır. Brest-Litovsk antlaşmasında İran'ın tahliyesine dair alınan karardan memnun olan Şah, "Osmanlı Devleti'nin izhar eylediği hissiyat-ı dostaneden duyduğu memnuniyeti" bizzat Osmanlı Dışişleri'ne gönderdiği telgrafla bildirmiştir.² Rusların İran'dan çekilmeye başlamaları Ekim 1917 Bolşevik İhtilali ve ülkede kargaşalıkların başladığı döneme rastlamaktadır. Bu esnada Güney Azerbaycan'da ve Rus askerlerinin bulunduğu İran topraklarındaki şehirlerde, kasabalarda, köylerde otorite boşluğunun ortaya çıkması ve asayişin bozulması, İran hükümetinin otorite kuracak jandarma ve polis gücünden yoksun olması sebebiyle bir kargaşa ortamı oluşmuştur. Bu durumda düzeni ve birliği bozulan hatta iâşesini dahi temin edemeyen Rus askerleri yağmaya başlamıştır. Güney İran'da İngiltere tarafından kurulan Cenubi İran Nişancıları'nın (Güney İran Polis Kuvvetleri) kumandanı olan Percy Sykes, Rus ricalini o sırada Tebriz'de bulunan bir dostundan aldığı mektuba dayanarak şöyle ifade etmektedir; "...Rus askerleri burada binlerce miktarda olmak üzere dolaşıyorlar, tüfeklerini, cephanelerini, eşyalarını ve atlarını ve para edecek bütün teçhizatlarını satmaktadırlar. Atlar birkaç şiline gidiyor. Fakat yem fiyatı o derece fahiş dereceye çıkmıştır ki atlar ancak hediye gibi verilecek kıymettedir. Flhaka garbi ve şimali İran hükümetin zaafından dolayı Rusların bu vaziyetinden çok zarar görmüşlerdir."³

Rusların çekildiği ve İran topraklarında Türk kuvvetleri için daha uygun bir ortamın oluşmaya başladığı bir dönemde 1918 Şubat ve Mart aylarında İran'da yaşayan Ermeniler ve Nasturiler Savuçbulak (günümüzde Mahabat) ha-

- 1 Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2002, s. 15.
- 2 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Klasör. 484, Dosya. 1896, Fihrist. 001-11. Ayrıca İkdâm, 29 Temmuz 1334, Bundan sonra arşiv ismi zikredilmeyecek. K. Klasör, D. Dosya, F. Fihrist anlamında kullanılacaktır.
- 3 Percy Sykes, *İran Tarihçesi Harb-i Umumide İran*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İstihbarat Dairesi Neşriyatı, İstanbul 1341. s. 63. (Bu kitap Percy Sykes'in İran Tarihçesi adlı İngilizce kitabının Birinci Dünya Savaşı ile ilgili kısmının Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanlığı İstihbarat Dairesi'nde Yüzbaşı Mahmut Cemal tarafından tercüme edilmiş ve Osmanlıca olarak basılmış bölümüdür.)

valisinde Rusların silahlarını ele geçirmişler⁴ ve Urmiye (Rumiye) ve Dilman havalisinde toplanmaya başlamışlardır. Van bölgesinden, Osmanlı kuvvetlerinin önünden çekilen Ermeni ve Nasturiler ile söz konusu İran Ermeni ve Nasturileri Urmiye Gölü çevresinde birleşerek yerli Müslüman ahaliye ve Osmanlı kuvvetlerine karşı mücadele hazırlıkları yapmışlardır. Bu durum üzerine Osmanlı kuvvetleri de hem Van bölgesinden Urmiye'ye doğru hem de Erbil ve Revandız bölgesinden Güney Azerbaycan ve Kafkasya'ya doğru harekete geçmişlerdir. Bölgede bulunan Osmanlı subaylarınca Rusların tahliyesi esnasında yaşananlara dair gözlemler rapor olarak ilgili üst komutanlıklara sürekli bildirilmiştir. Aralık 1917'nin başından Ocak 1918 ortasına kadar Sene ve Hamedan'da bulunan istihbarat zabiti mülazım-ı evvel Sadık Efendi'nin gözlemlerine ve duyularına dayanarak hazırladığı ve Musul vasıtasıyla 11.Ocak.1918 tarihinde Birinci Şube Müdüriyeti'ne gönderilen rapora göre⁵; "Ruslar, 12.Aralık.1917 tarihinden itibaren (bölgeden) çekilmeye başlamış 26.Aralık.1917 tarihine kadar hiçbir nefer kalmamıştır."

1. Rusların Çekilmesinden Sonra Bölgede Ermeni ve Nasturi Faaliyetleri

Osmanlı Devleti, Urmiye bölgesinde yoğunlaşan Ermeni ve Nasturilerin faaliyetlerini yakından takip etmiş ve bunlara karşı yapılacak her türlü girişimi daha çok VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa üstlenmiştir. Halil Paşa, Musul'dan 22.Ocak.1918 tarihinde Revandız Grubu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta⁶; çeşitli istihbarat kaynaklarından Sakız ve Savuçbulak'ın tahliye edildiğinin anlaşıldığı ve Urmiye'nin de tahliye edilmiş olabileceğini ifade etmiş ve bu haberlerin bölgeye gönderilecek istihbaratçılarca teyit edilmesini ve "Ermeni, Nasturilerin kuvvet ve vaziyeti hakkında malumat istihsaline ehemmiyet verilmesini" rica etmiştir. 22.Ocak.1918 tarihinde İkinci Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği, Sakız ve Savuçbulak'ın boşaltıldığına dair gelişmeler hakkında bilgi verdiği şifre telgrafta⁷, bölgedeki Ermeni ve Nasturilerin faaliyetine dair şu bilgileri ifade etmektedir; (15 Aralık 1917 tarihinde İttifak devletleriyle Rusya arasında imzalanan) "Mütarekenamenin madde-i mahsusasına tevfiken erzak tedarik etmek üzere, Şemdinan civarında hatt-ı fasıl geçen köylülerimiz Ruslar tarafından hüsn-i muamele görmüş iseler de müsellahen dolaşan Ermeni ve Nasturiler tarafından katledilmişlerdir. Kendisini kurtarabilenlerin ifadelerine göre Urmiye Cenubi havalisinde iki bin kadar Ermeni ve Nasturi vardır. Birinci Kafkas Rus Kazak Ordusu kumandanı nezdinde bu muamele protesto edilmiştir. Henüz cevap alınmadı." Halil Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği 5.Şubat.1918 tarihli şifre telgrafta⁸ Urmiye'nin Ruslarca tahliye edildiğine dair gelen haberlere rağmen Urmiye yakınlarındaki Ermeni ve Nasturilerin kuvvetlerini attırmaya çalıştığını, şehrin ele geçirilmesi için yapılacak bir harekette

4 K. 4334, D. 573A, F. 237-024

5 K. 3663, D. 129-276 F. 003-01.

6 K. 3632, D. 136 F. 003.

7 K. 3632, D. 136 F. 003-01.

8 .K. 3632 – D. 136 –F. 004

herhangi bir kötü duruma meydan vermemek ve Urmiye'ye daha güçlü bir müfreze ile girmek için işgalin bir müddet ertelenmesini rica etmiş veyahut Van bölgesindeki III. Ordu tarafından harekete başlanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Urmiye istikametinde daha kuvvetli bulunmak için Kuar ve kuzeyindeki aşairden istifade etmeyi düşündüğünü, mevsimin aşairin hareketine ve işasına müsait olmadığını, daha fazla kuvvet ayrılması konusunun Sincar (Sencar)⁹ operasyonunun neticelenmesine bağlı olduğunu ilave etmiştir.

İngiltere, Rusların İran'dan çekilmesiyle, İran, Afganistan ve Hindistan'daki müslümanları kendilerine karşı savaşın başından beri ayaklandırmaya çalışan Osmanlı ve Almanya Devletleri için hem bu amaçlarını fiiliyata geçirebilecek, hem de Kafkasya'ya uzanarak Bakü petrolerini elde edecek ve Rusya Müslümanlarına ulaşabilecek müsait bir zemin ortaya çıktığının farkındadır. Savunma Bakanı Churchill Bolşevik İhtilali sonrası doğuda ortaya çıkan durumu "...Başlıca tehlike şarkta'dır. İran'da ve Hint Okyanusunda İngiltere'nin menfaatlerini korumak lazımdır"¹⁰ şeklindeki sözleriyle değerlendirmiştir. Bu gelişmeler üzerine İngiltere, Ruslardan boşalan bölgeye asker sevk etmeye karar vermiştir. İngilizlerin Güney İran'daki sınırlı sayıdaki askerleri dışında kuzeye gönderilecek yeterli kuvveti olmadığından ve en yakın İngiliz birliklerinin bulunduğu Bağdat'ın Güney Azerbaycan'a uzak olması sebebiyle ilk aşamada muhtemel bir Türk taarruzunu önlemek veya Türkleri durdurmak amacıyla o yöredeki işbirliği içinde olduğu Ermenileri, Nasturileri ve paralı asker olarak Rus ordusundan kaçan subay ve askerleri örgütlemek, talim ve terbiye etmek için bir askeri heyetin gönderilmesine karar verilmiştir ve bu heyetin başında General Dunstrevill getirilmiştir.¹¹ Urmiye havalisindeki Ermeni ve Nasturileri örgütleme konusunda Amerika ve İngiliz konsolosları faaliyetlerini sürdürürken¹² iki üst düzey komutan ve 12 subaydan oluşan ve hedefi Hazar Denizi'nde bir liman kenti olan Enzeli'ye ulaşmak olan bir başka grup da Bağdat'tan İran'a gitmek üzere otomobille yola çıkmıştır.

İran'ın Osmanlı Sefiri olan İhtişam Üs Saltana'nın ifadesine göre¹³ İngilizler, İran'da bulunan Rus askerleri kumandanı General Baratof'dan Rus as-

9 Sincar'lar; Yezididirler ve Yezidiler genellikle Lübnan ve Musul civarında yaşamışlardır ve şeytana taptıkları bilinmektedir. VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa 5-Şubat-1918 tarihinde Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderdiği Urmiye'nin ele geçirilmesi ile ilgili belgede Urmiye'nin işgali için gerekli kuvvetleri Sencar operasyonundan sonra bu harekete katılan askerlerin bölgeye sevk edilmesi suretiyle karşılanacağını bildirerek Sencar'lar ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir; "Sencar hareketine başlamak üzereyim. Alınan haberlerden İngilizlerin çöl tarikiyle Sencarlılara silah kaçırıldığı bildiriliyor. İhtimal ki Sencar'da ümidinden fazla bir mukavemete maruz kalabiliriz. Ordunun gerisinde büyük bir çıban teşekkül eden bu eşkiya yuvasını tamamiyle temizlemek için tahsis ettiğim müfrezeden fazla olarak elyevm en yakın Erbil'de bulunan kuvvetten istifade etmek icab edebilir. Belge için bkz., K. 3632 – D. 136 –F. 004

10 Musa Qasımov, *Birinci Dünya Muharibesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti 19914-1918. Yıllar*, Adiloğlu Neşriyat, Bakü 2001, s. 9.

11 .Percy Sykes, *a.g.e.*, s.60.

12 İkdam, 10 Eylül 1334.

13 K.1848 D. 99. F. 001-68

kerlerinin daha önce işgal ettiği arazinin İngilizler tarafından işgal edilinceye kadar Rus askerlerini İran'dan çekilmeleri için yardım etmesini istemişlerdir. Bu konuya dair İkdâm Gazetesi'nde yayınlanan bir habere göre¹⁴ Baratof, Rus ihtilalinden sonra Urmiye'de kalmış, subaylarının ve askerlerinin iâşesini sağlamak için Bolşeviklerden korktuğu için maiyeti ile birlikte İngiliz birliklerine katılmıştır. Baratofun mahiyetindeki subaylar, Ermeni ve Nasturilerin talim ve terbiyesi ile meşgul olmaktadır.

Rusya'nın İran'ı tahliye etmesi uzun süredir hem Osmanlı topraklarında hem de İran içinde müttefiki olan ve müstakil devlet olma emelleri taşıyan Ermeniler ve Nasturiler için hayal kırıklığına neden olmuştur. Ancak kısa süre içinde Rusya'nın yerini İngiltere doldurmuştur. VI.Ordu Kumandanı Halil Paşa, VI.Fırka Kumandanlığı'na 13.04.1918 tarihinde gönderdiği telgrafta¹⁵; Osmanlı Ordusu tarafından şimdiye kadar Ermenilere karşı yapılan harekâttan elde edilen tecrübeye göre Ermenilerin Rusların çekilmesi sonrasında takınacağı tutuma dair görüşlerini ve sonrası için takip edilmesi gereken siyaseti de açıklamıştır. Buna göre Ermenilerin Ruslardan bekledikleri yardımın ve desteğin engellenmesiyle moralleri tamamen çökecektir. Ermenilerin şu anda yaptıkları yıkım ve karşı koymaktan ibarettir ve küçük kuvvetle bunlara karşı başarı kazanmak mümkündür.

Söz konusu telgrafta ifade edildiğine göre; Ermeniler İran'daki İngiliz, Fransız ve Amerikalılar tarafından himaye olacaklarını ümit etmektedir ve onlara iltihak etme fırsatını beklemektedirler.

2. Türk Kuvvetlerinin Urmiye ve Havalisine Dair Askeri Harekâtı

Rusların tahliyesi sonrasında Ermeni ve Nasturi çetelerinin faaliyetlerinin yoğunlaştığı bölge daha çok Urmiye ve çevresi olmuştur. VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa 13.2.1918 tarihinde Revandız Grubu Kumandanlığı'na gönderdiği altı maddelik telgrafta¹⁶, Rusların Üşnü, Pave, Savuçbulak mıntıkasını tahliye etmeleri üzerine Urmiye havalisinde Ermenilerin teşkilat yaptıklarına dair haber alındığını belirterek; "Gerek Rusların İran'ı tahliyesini nizami olarak anlamak ve gerekse İran dâhilinde yapılan Ermeni teşkilatı ve İngiliz teşebbüsâtı, İran'ın hududumuza mücavir mıntıkasındaki ahval ve erzak tedariki imkânı hakkında doğru malumat almak için Revandız grubu Pave, Üşnü, Mergever, istikametlerine kuvvetli zabıt keşif kolları sürecektir." emrini vermiştir. Bu keşif seferleri sırasında Ruslarla karşılaşılması durumunda keşif kol kumandanlarının yanlarında bulunduracakları beyaz bayrağı göstererek, genel vaziyeti gözlemlemek amacıyla memur edildiklerini söylemelerini, geri dönüşte Ermeni çetelerinin pusu kurma ihtimalinin göz ardı edilmemesini¹⁷ Miyandoab, Urmiye hattına

14 İkdâm, 10 Eylül 1334.

15 K. 3632 – D. 136 –F. 029-04.

16 .K. 3632 – D. 136 –F. 006.

17 .K. 3632 – D. 136 –F. 006a.

kadar ayrıca casuslar gönderilerek Ermeni teşkilatı, ordu kıtaatı hakkında bilgi elde edilmesini istemiştir. Halil Paşa, Musul'dan, VI. Fırka Kumandanlığı'na 12.3.1918 tarihinde gönderdiği telgrafta¹⁸ da; Urmiye bölgesindeki Ermenilerin faaliyetleri hakkında "Ermenilerin taht-ı işgali olmak üzere Urmiye cenubuna tecavüz etmelerine ehemmiyet etmem. Yalnız ahaliyi tehdit ve yağma için müteferrik çetelerin sarkıntıları ihtimal dâhilindedir." şeklindeki bir değerlendirmeye yaparak, alınacak tedbirle ilgili olarak ta "Buna ise bizim Üşnü'yü işgal ederek ahaliyi himaye ve atlılardan istifade ederek bir vaziyet almakla mani olabiliriz." demiştir. Üşnü bölgesinde Ermeni ve Nasturiler, Müslüman ahalinin evlerini yakmış ve Müslüman ahaliyi de katletmişler hatta Karapapaklar gibi bölgede meskûn bazı Müslüman Türkleri de kendileri ile birlikte harekete zorlamışlardır.¹⁹ Halil Paşa'dan III.Ordu Kumandanlığı'na 26.3.1918 tarihinde gönderilen ve III. Ordu Kumandanlığı'ndan yazılan bir telgrafa cevap olması muhtemel olduğu bildirilen Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'nden gelen 24.03.1918 tarih ve 4242 numaralı emri içeren telgrafta²⁰; Osmanlı Devleti, özellikle Urmiye Gölü çevresindeki Ermenilerin faaliyetlerini engellemek için Azerbaycan da yerleşik Müslüman ahalden oluşacak kuvvetlerle VI. ve III. Orduların müştereken yürüteceği Kars-Erivan istikametinde bir hareket başlatmayı kararlaştırmıştır. VI.Ordu Kumandanı Halil Paşa, III.Ordu Kumandanlığı'na yapılacak müşterek hareket öncesinde Ermenilerin İran dâhilindeki durumlarına dair verdiği bilgiden öğrenildiğine göre; İran veliahdı kumandasında Tebriz'den hareket eden bir kısım İran kuvveti ile Ermeniler arasında Hoy'da çarpışma olmuş ve Ermeniler yenilerek kaçmaları üzerine bölgedeki Ermeni köyleri veliaht tarafından işgal edilmiştir. Urmiye'nin ahvaline dair VI. Fırka Kumandanı Hayri'den VI. Ordu Kumandanlığı'na gelen 27.03.1918 tarihli ve İki ay önce Revandiz'den Urmiye'ye gönderilen ve yeni dönen iki casusun ifadelerini içeren telgrafa göre²¹; "Urmiye'de ahalinin elindeki silahlar Ermeniler tarafından toplanmış ve bazı ahali silahlarını yerlere gömmüştür. Urmiye'de bir Amerikan konsolosu ve bir de Fransız konsolos vekili mevcut olup, Fransız konsolosunun Ermenilerin işine müdahale etmediği ve Amerika konsolosunun öteden beri Urmiye'de ikamet eden zengin bir doktor olup ahalden fakirlere yardım etmiştir. Urmiye'nin kuzeyinde haritada Üssi peyan şerefhane olarak geçen mevkide Ruslar tarafından bırakılmış külli silah ve cephane olduğu ve Urmiye'den Marşimun²² komutasında 1.000 Ermeni bölgeye hareket ettiyse de İran Valisi'nin 1500 süvariden oluşan birlikeri karşısında mağlup olmuş ve Dilman istikametinde çekilmekte iken iki aşiretin saldırısına uğrayarak 500 ölü ve hayli miktarda da esir vermiştir. Halen Urmiye'de ve Dilman'da 2.000 kadar Ermeni mevcuttur ve bunların Fransız ve Rus tüfeği ile iki top ve iki makineli tüfenkleri vardır."²³

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'nin emri ile III. Ordu tarafından

18 .K. 3632 – D. 136 –F. 009.

19 K. 3632- D. 136 – F. 042

20 K. 3632- D. 136 – F. 012

21 K. 3632 – D. 136 –F. 013.

22 Hristiyan Nasturi çetelerinin önderidir.

23 K. 3632 – D. 136 –F. 013a.

Van istikametine gönderilen III. Orduya bağlı ve başında Ali İhsan (Sabis)in bulunduğu IV. Kolordu Van'ı ele geçirmiş ve ²⁴Saray ve Başkale istikametinde Ermenileri takip etmektedir.²⁵ VI. Ordudan Urmiye istikametinde hareket etmek üzere tahsis edilen müfrezenin bir taburu da 5.4.1918'de Rayat'dan hududu geçmiş olup Üşnü istikametinde, diğer üç taburu da Erbil ile Revandız arasında yürüyüştür. Müfreze Üşnü'de toplandıktan sonra Urmiye'nin işgali için ilerleyecektir.²⁶ Halil Paşa, XIII. Kolordu Kumandanlığı ve VI. Fırka Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta²⁷ Van'ın ele geçirilmesinden duyduğu memnuniyeti ifade ederek Van bölgesinden çekilen Ermenilerin Urmiye civarındaki Ermenilerle birleşmesi durumunda onları takipte olan IV. Kolordu'nun mühimmat açısından sıkıntıya düşebileceği ve bu sebeple VI. Fırka'nın acilen Urmiye'yi işgal etmesini istemiştir. Bunun üzerine VI. Fırka Kumandanı Hayri, Halil Paşa'dan Urmiye'deki Ermenilerin şehri savunmak için yığınak yaptıklarına dair haberler aldığını bu bakımdan Savuçbulak'a bir bölük gönderilmesini talep etmiştir. Halil Paşa'dan Urmiye'ye dair III. Ordu ve bu orduya bağlı IV. Kolordu Kumandanlıkları'na Urmiye bölgesindeki Ermenilerin durumu hakkında 13.04.1918 tarihinde gönderdiği telgrafta²⁸, Urmiye'de İngiliz ve Fransız subayları kumandasında 3, 4 bin Ermeni ile 2 seri atışlı, ikisi adi olmak üzere 4 top, birkaç makineli tüfenk bulunduğunu, Ermenilerin ileri müfrezelerinin Urmiye'nin 20-30 km güneyindeki Reşa Han, Hazmlar, Maşan, Selvati'de bulunduğunu ifade etmiştir. Ermeniler, İngiliz ordusuna iltihak etmelerine müsaade olunması için İran hükümetine başvurmuş fakat İran Hükümetince silahları terk ettikten sonra buna müsaade edileceği cevabı verilmiştir. Bu dönemde Urmiye bölgesindeki Ermenilerin güney'de Musul bölgesinde İngiliz Kuvvetleriyle çarpışan Osmanlı Kuvvetlerine saldıracağı yönünde istihbaratlar gelmeye başlamış ve bunun üzerine Urmiye-Dilman bölgesini ele geçirme görevi IV. Kolorduya verilmiştir. Kolordu 10 Mayıs 1918'de Üşnü'den Urmiye'ye doğru hareket etmiştir.²⁹ Enver Paşa, VI. Ordu kumandanlığı'na 11.05.1918 tarihinde gönderdiği bir telgrafta,³⁰Ermenilerin Musul bölgesine saldıracakları yönündeki istihbarattan bahisle IV. Kolordu'nun Urmiye üzerine hareketini emir ettiğini ve aynı zamanda bir fırkanın da Erivan-Culfa üzerine yürümesini ve Kafkas Hükümeti'nden izin beklemezsizin Tebriz hattının işgal edilmesini özellikler rica etmiştir. VI. Ordu tarafından Rayat ve Üşnü istikametinde Urmiye'ye doğru askeri harekete hazırlanırken Nasturi Patriği Marşimun, VI. Tümen komutanlığına bir mektup göndererek Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan bahsetmiş ve Ruslar tarafından kandırıldıklarını ve Kürtlere karşı kendilerini savunmak zorunda kaldıklarını söyleyerek aman dilemiş fakat kısa süre sonra Osmanlı kuvvetle-

24 K. 3632 – D. 136 –F. 021.

25 K. 3632 – D. 136 –F. 021-02

26 K. 3632 – D. 136 –F. 021.

27 K. 3632 – D. 136 –F. 021-02.

28 K. 3632 – D. 136 –F. 028-04.

29 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Genel Kurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C.3, 2.Kısım, Ankara 2002, s. 548.

30 K. 2922 – D. 512 –F. 017-04

Gazi

Akademik
Bakış

159

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

rine yeniden saldırmıştır.³¹ IV. Kolordu 18 Haziran'da Dilman'ı ele geçirmiştir. Dilman'ın ve Selmas Ovası'nın Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmesi üzerine Kafkas cephesinden gelen Andranik, idaresindeki Ermeni kuvvetleri Culfa'dan Aras Nehri'ni geçerek Hoy üzerinden güneye doğru ilerlemeye başlamıştır. Ermenilerin amacı Tebriz bölgesine kadar ilerleyen İngiliz kuvvetleriyle birleşerek Osmanlı Kuvvetlerini mağlup etmek ve Kafkas cephesine geri dönmektir. Fakat Osmanlı kuvvetleri Ermenilerin İngilizlerle birleşmesine izin vermeden mağlup ederek Aras Nehri'nin kuzeyine doğru çekilmek zorunda bırakmıştır³² 22 Ağustos 1918 tarihinde Sene Şehbenderliği'nden Başkumandanlık Vekâletine gelen bir telgrafta³³; İngilizlerin Kirmanşah'taki kuvvetlerini Sene'ye getirdiği ve İngilizlerin Savuçbulak ve daha kuzeye doğru harekete geçmek üzere oldukları istihbaratı verilmiştir. Bir müddet sonra İngilizler Reşt-Urmiye hattına kadar ulaşmışlar ve Tebriz'e 10 km mesafede Bazmıç Köyü'ne kadar yaklaşmışlardır.³⁴ Başkumandan Vekili Enver Paşa, 06.05.1918 tarihinde Kafkas cephesinde bulunan Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta Güney Azerbaycan ve Tebriz'deki Ermeni ve İngilizlerin o havalide yaptıkları taşkınlıklara dikkati çekmiş ve mümkün olduğu kadar süratle Tebriz'e kuvvetli bir kıtaat gönderilmesini ve bunun için Kafkasya'dan Tebriz'e kadar gelen tren yolunun ele geçirilmesini istemiştir.³⁵ Pave'de bulunan 46. İstihbarat zabıtlığından 03.06.1918 tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı'na gelen telgrafa göre³⁶; Osmanlı Devleti birliklerinin Tebriz'e doğru yönelmesi üzerine İngiliz ve Fransız konsolosları şehri terk etmiş ve Tebriz'deki Ermeniler de firar etmeye başlamıştır. Osmanlı kuvvetleri kısa sürede, Tebriz'i İngilizlerden önce ele geçirmiş daha sonra Meyane, Değmetaş, Karaçam, Türkmənçayı³⁷ mevkiilerinde İngilizleri şiddetli muharebeler sonucunda güneydoğuya çekilmeye mecbur etmiştir.

İngilizler, Rusların İran'dan çekilmeleri sonrası bir taraftan Urmiye bölgesindeki Ermeni ve Nasturilerle birleşerek Osmanlı Devleti'nin önünü kesmeyi hedeflerken diğer taraftan Tahran-Kazvin yoluyla Reşt Vilayeti'ni oradan da Hazar Denizi sahilinde bulunan liman kenti Enzeli'yi ele geçirerek deniz yoluyla Bakü'ye ulaşmayı ve o dönemde şehri ellerinde bulunduran Ermenilerle birleşerek şehri işgal etmeyi planlamışlardır. Ancak Reşt ileri gelenlerinden Mirza Küçük Han ile Gilanlı Aka Ahmet Han'ın önderliğini yaptığı, sözcüleri arasında Aka Seyid Abdülvahap, Aka Seyid Mahmut, Aka Hacı Şeyh Muhammed Hasan, Aka Şeyh Ali, Aka Şeyh Muhammed Hüseyin'in bulunduğu ve Gilan'da ortaya çıkan içlerinde bazı Türk subaylarının da olduğu bilinen Ormanda yaşamaları sebebiyle bu isimle anılan Cengelliler (Ormanlılar veya Orman Kardeşleri) hareketi bölgedeki Ermenilere ve İngilizlere karşı önemli

31 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, s. 549

32 Tanin, 13 Eylül 1334.

33 K. 378, D. 1505, F. 30.

34 Tanin, 13 Eylül 1334.

35 K. 2922, D. 512, F. 017

36 K. 400, D. 1575, F. 003-10.

37 Tanin, 11 Eylül 1334.

mücadeleler vermiştir.³⁸ Cengellilerin İran dâhilinde dağıttıkları beyannamelerde kendi amaçlarına dair verdikleri bilgiye göre hedef; vatanlarının hürriyet ve istiklalini fiilen geri almak ve İranlıların çevre Müslüman komşularıyla iyi geçinmesine engel olan İngilizlere karşı mukavemet ve muharebe etmekten ibarettir.³⁹ Osmanlı Devleti, İran'da ki meşrutiyet hareketleri zamanında ön plana çıkmaya başlayan Mirza Küçük Han'ı⁴⁰ Rus faaliyetlerine karşı henüz savaşın başından itibaren desteklemiş, Rusların çekilmesi sonrasında da özellikle VI.Ordu Kumandanlığı vasıtasıyla silah ve değerli hediyeler göndermiştir. Kuvvetleri hakkında kesin bilgi bulunmayan Mirza Küçük Han önderliğindeki Ormancılar, İngilizlerin Reş't'den Kafkasya'ya geçmesi için önemli olan Müncil Köprüsü'nün müdafaasında başarılı olmuş⁴¹ ve Reş't'teki İngiliz Bankası'na el koyarak Reş't konsolosu Mc Loren ve Yüzbaşı Növil'i tutuklamıştır.⁴²

Sonuç

Bolşevik İhtilali sonrasında İran'dan Rusların çekilmesi özellikle Rus işgali altında olan ve Osmanlı Devleti ile Rusların her türlü mücadelesine sahne olan İran için Rus, İngiliz, Ermeni ve Nasturi tehlikesini daha da arttırmıştır. Çarlığın yıkılmasıyla birliği bozulan Rus askerleri İran'ı tahliyesi sırasında geçtikleri bölgeleri yağmalamış ve evleri ateşe vermişlerdir. Savaşın başından itibaren Rus ordusu içinde yer alan veya Rus ordusunun Anadolu içlerinden ricatleri sırasında onlarla beraber geri çekilip Urmiye bölgesine gelen ve bölgedeki soydaşlarıyla birleşen Ermeni ve Nasturiler, Rus ordusundaki silahları ele geçirerek Güney Azerbaycan'daki Türklere saldırmışlar ve pek çok katliam yapmışlardır. İngiltere ise hem kendisi için çok önemli bir sömürge olan Hindistan'ın güvenliği hem de Bakü petrollerinin İttifak güçlerinin eline geçmesini önlemek amacıyla Rusların çekildiği bölgeye asker sevk etmeye başlamıştır. İngiltere, Türklerin Rusların boşalttığı bölgeyi kendilerinden önce ele geçirmesini engellemek için -Amerikan, Fransız Konsoloslarının da yardımıyla- Ermeni ve Nasturileri desteklemiştir. Hatta Ermeni ve Nasturi çetelerini eğitmek için Baratof gibi Rus ordusu bakiyesi komutanları para karşılığında istihdam etmiştir. Ermeni ve Nasturilerin özellikle Urmiye bölgesindeki Türk ahaliyi katletmeleri üzerine VI. Orduya ve III. Orduya bağlı birlikler Urmiye'ye doğru kuzeyden ve

38 Sebil-ül Reşad, 5 Eylül 1334.

39 Sebil-ül Reşad, 5 Eylül 1334.

40 Ülkesinin Rus ve İngiliz işgalinden kurtulması için mücadele eden bir vatansever olan -Mirza Küçük Han hakkında Türkiye'de Sadık Sarısamam'ın Türk Dünyası Tarih Dergisi'nin Mayıs 1998 tarihli sayısında yayınlanan ve "İranlı Bir Türk Lider Mirza Küçük Han" adını taşıyan makalesi dışında arşiv belgelerine dayalı ciddi bir inceleme bulunmamaktadır. Söz konusu makalede Mirza Küçük Han'ın İranlı bir Türk lider olduğu makalenin başlığında vurgulanmaktadır. Ancak İran'ın etnik yapısına dair çalışmaları olan Rafael Blaga'nın "İran Halkları El Kitabı" adlı eserine göre Mirza Küçük Han Gilan eyaletinde yaşayan ve kendilerine "Gilek" denilen etnik topluluktur ve hatta Mirza Küçük Han, Gilek'lerin milli kahramanıdır. Bkz., Rafael Blaga, İran Halkları El Kitabı, s.147.

41 Sarısamam Sadık, a.g.m., s.21.

42 Sarısamam Sadık, a.g.m., s.22.

Gazi

Akademik
Bakış

161

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

güneyden harekete geçerek bu bölgedeki Ermeni ve Nasturiler mağlup etmiş ve Hoy istikametinde ileri hareket sürdürülerek Tebriz ele geçirilmiştir. İngiliz kuvvetlerinin Bakü'ye denizden ulaşabilmek için Hazar Denizi kıyısında bulunan liman şehri Enzeli'ye yaptıkları taarruz Gilan bölgesinde bulunan ve Orman Kardeşleri olarak bilinen, liderliğini Mirza Küçük Han'ın yaptığı silahlı birlikler tarafından uzun süre başarıyla engellenmiştir. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanması ve savaşın sona ermesiyle mütarekenin ilgili maddesi gereğince Osmanlı kuvvetleri 1914 sınırının ötesinde olduğu tek bölge olan kuzey İran'ı boşaltmak durumunda kalmıştır.

Kaynaklar

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Klasör. 484, Dosya. 1896, Fihrist. 001-11.

K. 4334, D. 573A, F. 237-024

K. 3663, D. 129-276 F. 003-01.

K. 3632, D. 136 F. 003.

K. 3632, D. 136 F. 003-01.

K. 3632 – D. 136 –F. 004

K.1848 D. 99. F. 001-68

K.1848 D. 99. F. 001-68

K. 3632 – D. 136 –F. 029-04.

K. 3632 – D. 136 –F. 006.

K. 3632 – D. 136 –F. 006a.

K. 3632 – D. 136 –F. 009.

K. 3632- D. 136 – F. 042

K. 3632- D. 136 – F. 012

K. 3632 – D. 136 –F. 013.

K.3632 – D. 136 –F. 013a.

K. 3632 – D. 136 –F. 021.

K. 3632 – D. 136 –F. 021-02

K. 3632 – D. 136 –F. 021.

K. 3632 – D. 136 –F. 021-02.

K. 3632 – D. 136 –F. 028-04.

K. 2922 – D. 512 –F. 017-04

K. 378, D. 1505, F. 30.

K. 2922, D. 512, F. 017

Gazi

Akademik

Bakış

162

Cilt 4 Sayı 7

Kış 2010

K. 400, D. 1575, F. 003-10.

İkdam, 29 Temmuz 1334

İkdam, 10 Eylül 1334.

Tanin, 13 Eylül 1334.

Sebil-ül Reşad, 5 Eylül 1334.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Genel Kurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C.3, 2.Kısım, Ankara 2002.

BLAGA Rafael; *İran Halkları El Kitabı*, Yayın evi ve yeri yok, 1997.

QASIMOV Musa, *Birinci Dünya Muharibesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti 19914-1918. Yıllar*, Adiloğlu Neşriyat, Bakü 2001

SARISAMAN Sadık, "İranlı Bir Türk Lider Mirza Küçük Han" *Türk Dünyası Tarih Dergisi* Mayıs 1998.

SYKES Percy, *İran Tarihçesi Harb-i Umumide İran*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İstihbarat Dairesi Neşriyatı, İstanbul 1341.

YÜCEER Nâsır, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2002.

Görüş

Akademik
Bakış

163

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010